

Jaap Kruithof / MUZIEK EN CULTUUR

Ervaringen, observaties, analyses.

Over smaak en humanisme

Ine Pisters¹

1. Gedeelde herinneringen. Een ontmoeting met pianiste Sylvia Traey²

Het moet ergens in de late jaren 60 geweest zijn, dat mijn vader en de buurman op zaterdagochtend een praatje sloegen over de haag heen, in een landelijke buurt, in een landelijke Brusselse randgemeente. Zoals wel eens vaker gebeurde, vertelde die buurman dat Jaap Kruithof op de radio was geweest met wilde, onconventionele ideeën – ‘Moet ge nu eens horen,...’ De buurman verontwaardigd, mijn vader gefascineerd, zowel door de woorden van Jaap als door de verontwaardiging van de buurman. Die herinnering haalde mijn vader boven in maart 2009, nog even gefascineerd als toen.

Bij het overlijden van Jaap Kruithof waren er in Vlaanderen talloze mensen die terugdachten aan zijn markante en progressieve uitspraken en opvattingen over ethiek, kunst, politiek en samenleving. Jaap heeft een blijvende indruk nagelaten.

Hoe werken woorden en voorbije aanwezigheid na, in het geval van meer persoonlijke herinneringen? Hoe leven we ermee? Hangen ze ergens in een uithoek van het geheugen rond, of duiken ze af en toe op, in een flits, in het leven van alledag? Zo'n persoonlijke contacten zijn privé, maar wat blijft, overstijgt, denk ik, de privacy. Het maakt zich eruit los, als inhoud. Die inhoud is een poging tot communiceren waard. Het is een eerbetoon, ook. Hoe dan ook stelt zich de vraag: wat deel je met anderen, laat staan wat publiceert je, zonder indiscreet te worden, de persoon te gaan verheerlijken, of hem tekort te doen?

In het gesprek dat we in oktober 2011 hadden, kwamen Sylvia Traey en ik tot een frappante herkenning bij het ophalen van onze herinneringen aan Jaap Kruithof – en wat we daarvan relevant achtten voor en wilden delen in een publicatie. In onze respectievelijke contacten met Jaap, slechts de laatste vijf-zes jaar van zijn leven, hebben we hem leren kennen als een veelzijdige man, die behalve een rationele filosoof en redenaar met uitgesproken ideeën, ook een twijfelende geest en een aandachtig luisterende, inspirerende gesprekspartner was. Bovendien een expressief gevoelsmens, met een kunstenaarsziel.

‘Samen redeneren’

Jaap vond het prettig om ‘samen te redeneren’. Zo noemde hij dat. Wat de onderwerpen ook waren, Jaap reageerde steevast met de vraag: ‘Hoe Zit Dat Dan?’ Altijd opnieuw benaderde hij de kwestie eerst via een analyse, gaf dan een inschattend waarde-oordeel, en nam moreel een positie in. Ook als het over kunst ging: over Shakespeare, over **Wagner**, over een fuga, over fotografie. Op die manier wilde hij doordringen tot de kern. Sylvia Traey bevestigde: *‘Jaap Kruithof kon doordenken en was steeds beréid om door te denken. Daar had ik een grote achting voor.’*

¹ Ine Pisters, historica en cultuurwetenschapper, werkt voor UGent. Was van 2006 tot 2010 hoofdredactrice van het tijdschrift *Het Vrije Woord*.

² Sylvia Traey is laureate van de Koningin Elizabethwedstrijd Piano.

Dat Jaap van zijn kant deze gesprekken en ontmoetingen eveneens zeer waardeerde, liet hij merken door de dag erna altijd even op te bellen. Bijvoorbeeld naar aanleiding van een salon bij haar thuis, waaraan hij had deelgenomen. Sylvia Traey organiseert namelijk regelmatig salons voor een dertigtal mensen, rond zeer diverse thema's: *'We hadden eens een avond met José Fosty, een man die Buchenwald heeft overleefd. Max Wildiers was vaak aanwezig, evenals Sus Verleyen en Leo Apostel, kort voor zijn dood. Hubert Dethier heeft hier prachtige avonden gebracht. En Jaap uiteraard ook: zijn bijdragen over muziek, filosofie en wetenschap in het algemeen zijn voor iedereen onvergetelijk gebleken.'*

'Niet zomaar wat leu-te-ren'

Jaap luisterde met veel aandacht en gaf je de ruimte om redeneringen uit te bouwen. Daar waren Sylvia Traey en ik het al gauw over eens, dat Jaap in het publieke debat weliswaar vlijmscherp en soms provocerend overkwam, maar in persoonlijke gesprekken eerder rustgevend was, zelfs een soort geborgenheid bood. Jaap wilde de zaken niet op de spits drijven. Sylvia Traey: *'Ik kon mezelf zijn bij hem, en wilde niet "zomaar wat leu-te-ren" – zijn woorden.'*

Naar mijn gevoel kwamen de strengheid en felheid van Jaap niet voort uit een of andere misantropische boosheid, maar uit grote verwachtingen van en liefde voor mensen, voor 'de mens', in humanistische zin. Dat beaamt Sylvia Traey volmondig: *'Jaap Kruithof had een gedrevenheid, hij wilde begrijpen, hij wilde vooruit. Deze présence heb ik ervaren als een regelrecht geschenk.'*

Een partita van Bach als 'de kracht tegen de versnippering'

Toen ik de eerste keer bij Jaap Kruithof thuis kwam, voor een interview voor *Het Vrije Woord* in januari 2006, vroeg hij me te gaan zitten, en zette hij muziek op: een pianostuk van **Sibelius**. Hij liet het twee keer na elkaar horen. Ik natuurlijk opgetogen – zo'n originele kennismaking maak je niet elke dag mee.

Als professioneel pianiste heeft Sylvia Traey heel veel herinneringen aan Jaap als muzikant en muziekkenner. Zij maakte bijzondere momenten mee, bij het beluisteren van cd's en aan de piano. Meestal speelde zij, en luisterde hij: *'Toen ik eens bij hem thuis de ballade van **Brahms** opus 10 nr.4 speelde, liet hij zich ontvallen: "Hoe kan een werk zo teder zijn, en toch zo afstandelijk?" Een verrassende, maar rake opmerking. Een andere keer speelde ik voor Jaap een ballade van **Chopin**, en riep hij er dwars doorheen: "Te Luid! Te Luid!" Jaap kon dus ook heel streng zijn... Ook vermeldenswaard vind ik hoe hij, toen ik eens de fuga uit de zesde partita van **Bach** speelde, reageerde met: "Dit is de kracht tegen de versnippering". Wat een gedachte, wat een inspiratie!'*

*'Af en toe ging Jaap aan de piano zitten en speelde hij **Bach**, vooral preludes en fuga's. Ook de kleine preludes, daar was hij dol op. Of hij improviseerde. Onvergetelijk hoe hij daar zat, één en al geest. Het ging hem om het doorgronden van het stuk in al haar facetten. Jaap genoot van deze ervaring.'*

'Hoor dat nu toch eens'

Jaaps vragen en reflecties omtrent muziek gingen naar de kern. Sylvia Traey vertelt: *'Ik herinner me dat hij een prachtige prelude van **Fauré** liet horen, en zei: "Hoor dat nu toch eens". Achteraf stelden wij ons de vraag of muziek een verhaal behelst, dan wel louter een "klank-om-klank" gebeuren is: met het bekende Claire de Lune van **Debussy** versus "Le son pour le son," het motto van **Chopin**. We zijn er niet uitgeraakt... Jaap nodigde me uit nog wat muziek te spelen.'*

Naar aanleiding van een discussie over Olivier **Messiaen**, die vogelgeluiden verwerkte in sommige van zijn composities, stelde Jaap dan weer nuchter: *'Muziek, dat is een geheel van klanken, en wat Olivier Messiaen*

deed, dat is wetenschappelijk onderzoek. Hij nam vogelgeluiden op om zich te laten inspireren. Dat is iets anders dan proberen de zee muzikaal te imiteren, zoals in *La Mer* van **Debussy**.³

Jaap geloofde in wat hij noemde de intrinsieke schoonheid van de muziek. Je kunt niet op basis van je persoonlijke smaak een oordeel vellen over Beethoven, zo beweerde hij. Grote kunst is sterker dan de persoonlijke smaak. Kunst was daarenboven voor hem niet alleen een kwestie van esthetiek, maar ook van ethiek.

Hij vertelde over een bezoek aan de Dossin kazerne in Mechelen, en hoe hij daar gechoqueerd was door een uitvergrote foto van een uitgemergelde vrouw die naar de gaskamers werd geleid. Zoiets tentoonstellen? Jaap fulmineerde: 'Dat recht heeft een mens niet. Ik werd woest en ben daar toen meteen weggegaan.'⁴ Hij vond dat je mensen niet in zo'n onmenselijke omstandigheden te kijk mag zetten, hij noemde het 'diep anti-humanistisch'. Met een wetenschappelijke uitleg erbij, in een studie, kon het wel. Ook was hij verontwaardigd geweest over een doctoraat over Shakespeare, omdat de doctorandus in kwestie niets had gezegd over het immorele karakter van de inhoud: 'Ja, ja, we vinden het allemaal mooi, en we applaudisseren vriendelijk, maar we veroordelen die bloederige toestanden niet, die machtsstrijd, die smeerlapperij.' Hij vond het noodzakelijk om steeds een moreel standpunt in te nemen, ook als het over kunst gaat. Dat ging ver. Hij heeft een keer een jonge pianist die hij had horen spelen verweten dat hij op een fascistische manier speelde. Jaren later heeft die man hem gelijk gegeven. Wat is een fascistische pianist? 'Een fascistische pianist is een pianist die jou helemaal in beslag neemt, die je als luisteraar geen ruimte geeft,' was Jaaps antwoord. In die context had hij het ook over **Wagner** en diens fascistische sympathieën, en over **Beethoven**, 'een kwaai man, maar géén fascist'.

Jaap maakte zich grote zorgen over de maatschappij en had een hekel aan de commercialisering in de kunst. Hij was ongerust over waar het in de hedendaagse samenleving met de smaak naartoe ging. In deze context verwees Sylvia Traey naar een uitspraak van **Mozart**: "*speel met smaak*", een *uitdrukking die Jaap, als bezield kunstliefhebber, alleen maar kon beamen.*'

Edegem, 17 oktober 2011

2. *Uitweidingen. Over kunst en anti-imperialisme*

Jaap is dus enorm bezig geweest met (klassieke) muziek. Als uitvoerend musicus, als kenner en liefhebber, en als filosoof, op zoek naar het wezen van de muziek. Daarnaast, in één beweging als het ware, maakten dit thema en deze persoonlijke ervaringen deel uit van een ruimer denkkader, waardoor de wereld van de muziek allesbehalve losstond van het wereldgebeuren.

Jaap ontwikkelde waardetheorieën, visies op smaak, en op de evolutie van de muziek en de muzikale smaak in de hedendaagse samenleving. Die cultureel-maatschappelijke aspecten kwamen in een nog groter web terecht van zowel zingeving als een politieke en economische context, op globaal niveau. Met feiten en cijfers onderbouwde hij dit laatste luik systematisch. Door kunst en cultuur steeds in een groter geheel te plaatsen en diverse kanten te belichten, hebben zijn beschouwingen een grote draagwijdte. We hebben het dus zowel over de artistieke productie en de beleving daarvan, als over de plaats van met name de klassieke muziek in de westerse beschaving. Een cultuurbegrip in de zin van een in tijd en ruimte variërend geheel

³ In een dubbelgesprek met Sigiswald Kuijken, *Het Vrije Woord*, juni 2007.

⁴ Tijdens het gesprek met Sylvia Traey bleek zij hem hier vergezeld te hebben.

van vormen van collectieve verbeelding en andere soorten (normatieve) visies op de werkelijkheid en de samenleving is impliciet aanwezig.

In publicaties en commentaren gaf Jaap blijk van een somber cultuurpessimisme over 'de westerling', die de hoge cultuur en bij uitbreiding de hele humanistische traditie aan het verknoeien was. *'Tegenwoordig gaan ze met alles voetballen,'* zo sprak hij daarover. Deze moreel-culturele teloorgang ging hand in hand met een nefaste verschralling van de kwaliteit van de ervaringswereld, en van de natuurlijke wereld evenzeer. Een escalatie, die fundamenteel ontwrichtend werkt: *'Ik wil niet de prachtige muziek verwerpen, maar dat is maar één van hun dingetjes. Er zijn ook veel andere dingetjes. De laatste jaren heb ik een zeer zware haatverhouding gekregen tegen de westerse beschaving. Ik denk dat ze alle basisproblemen van de wereld verkeerd aanpakken.'*⁵

Met zijn kritiek op de hedendaagse westerse cultuur neemt hij het tegelijk op voor de traditionele westerse Bildungscultuur (de klassieke muziek, de grote schrijvers en wetenschappers, het kritische denken). Hij keerde zich wat de publieke cultuur betreft vooral tegen de blijkbaar onstuitbare groei van het commerciële entertainment. Echter, zijn ergernissen aan de 'slechte smaak' zijn maar één deel van het verhaal. Het ging veel verder. Zijn kritiek betrof niet het verdwijnen om het verdwijnen (van dingen waar hij persoonlijk nu eenmaal zoveel van hield, of omdat er ook wel intrinsieke waarde in zit, of morele pedagogische doeleinden, of wetenschappelijke betekenis, kennisvormen), maar om wat er IN DE WERELD gaande was – onrecht, anti-humanisme, neo-liberalisme, verrechtsing. De oppervlakkige populaire cultuur was er een symptoom van. Jaap verweet het de intellectuelen trouwens dat zij de traditionele vormen van 'volksopvoeding' niet hebben voortgezet. Hij heeft zich ook kritisch uitgelaten over 'het elitarisme dat in sociaal onvruchtbare acrobatieën verzandt.'⁶

*'En dan moeten wij zeggen: wij waren lakeien, wij waren laf, wij waren niet ernstig. En dan kan ik nog verder in die rotzooi roeren: wij hebben het humanisme vernietigd, niet de Amerikanen. Wat een verhaal... Ik wil niet brutaal zijn, maar ook geen verrader. Je moet iemand hebben die de eerlijkheid heeft om het te zeggen. Het is pijnlijk, heel pijnlijk. Al twintig jaar heb ik het voelen aankomen.'*⁷

Ook de omgang van 'de westerling' met de natuur kan hier vermeld worden. Jaaps verdediging van de cultuur ging hand in hand met een verdediging van de natuur: *'Wij, humanisten, zijn geen antropocentrismen. Wij verklaren niet dat de mens de eeuwige hoogste waarde is. Het geheel waarin wij zitten is de uiteindelijke waarde. De natuur dient niet ter genoegdoening van menselijke wensen en materialisme.'*⁸

Jaap ging in tegen alle mogelijke vormen van imperialisme, of het nu ging om een muzikant die de toehoorder geen ruimte laat, of om mensen die op welke manier dan ook anderen verstikken of onderdrukken, of om geopolitiek, het internationale kapitalisme, de overproductie en -consumptie, de ecologische ontwrichting, de monopolies van multinationals, het mechanisme van de beurzen en de financiële markten. In de tekst die hij uitsprak bij opening van de Boekenbeurs, gaat hij in tegen 'het euforiegevoel dat sommigen willen creëren.' Hij plaatst het verdwijnen van steeds meer boekhandels tegen

⁵ Tijdens het dubbelgesprek met Sigiswald Kuijken voor *Het Vrije Woord*, mei 2009.

⁶ Jaap Kruithof, in 'Economie, ideologie en cultuur', in *Het neoliberalisme*. Berchem: EPO, 2000: 467.

⁷ In interview in *Het Vrije Woord*, maart 2006.

⁸ Jaap Kruithof, in interview in *Het Vrije Woord*, maart 2006.

de achtergrond van een analyse van wereldwijde financieel-economische ontwikkelingen. De cultuursector dreigt te worden opgeslokt door dat grotere economische geheel. Terwijl het grotere humanistische geheel waar ze deel van uitmaakt krimpt. De commercialisering is niet alleen een gevolg van de consumentenmentaliteit of een achteruitgang van de smaak. Er zijn mechanismen aan het werk die wereldwijd de 'kwaliteit, emancipatie en culturele gelijkheid' bedreigen. Een hele reeks onderwerpen dreigt niet meer bespreekbaar te worden, doordat de boeken erover niet meer verkoopbaar zijn...

En toch. Jaap stelde steeds nieuwe vragen, en twijfelde aan vele interpretaties. Ook over de consequenties van de teloorgang van de smaak en de voortwoekerende fragmentering die hij in zoveel uiteenzettingen heeft aangeklaagd, twijfelde hij af en toe. Zijn mensen niet per definitie op zoek naar een coherente zingeving, en lijkt het oppervlakkige *shoppen* en consumeren alleen maar een oppervlakkig *shoppen* en consumeren? Een pertinente vraag, een verrassende dwarse redenering over zijn eigen pessimistische redeneringen heen: *'Het vervelende is dat ik daar zelf begin aan te twijfelen. Ik kan me niet voorstellen dat mensen in staat zijn om niet aan ideologie te doen. Je kunt geen mens maken zonder zingeving. We zeggen dat er géén systeem in die shopping zit. Maar dat wéét ik helemaal niet. Ik denk dat er misschien wel een systeem in zit. Jongeren zijn weliswaar veel meer consumer dan wij, maar dat sluit coherentie niet uit. Dat idee van de incoherente ideologie waar iedereen zo in meegaat, is nog niet onderzocht.'*⁹

3. Verzamelde dingen. Jaap Kruithofs persoonlijk museum

Decennialang is Jaap regelmatig gaan snuisteren op antiek- en rommelmarkten en in kringloopwinkels. Bij een van mijn bezoeken liet Jaap me kennismaken met de immense hoeveelheid voorwerpen die hij op die manier bijeen heeft gesprokkeld. Hij bewaarde ze in de kelderruimtes en in een paar andere kamers in zijn huis. Jaap heeft zijn verzamelwoede vormgegeven in een minutieus geordende levendige wereld waarin alles ertoe doet. Het is een ode geworden aan de menselijke creativiteit: 'Het is zo ongelooflijk, wat mensen allemaal maken,' zo klonk zijn inleiding. Uit die gigantische verzameling, meer dan honderd overvolle rekken, mocht ik een stuk uitkiezen om mee naar huis te nemen. En hij voegde eraan toe dat ik ongeremd moest kiezen, en dat hij mijn keuze zou respecteren, wat het ook zou worden. Toen ging hij terug naar zijn werkkamer en liet mij met de verzameling alleen. Af en toe ben ik onderweg even gaan zitten – gelukkig stond hier en daar een stoel voor overweldigde bezoekers zoals ik. Het was een ontroerend parcours – een thematisch gerangschikt overzicht van de menselijke verbeelding, 'cultuur' tastbaar gemaakt, in rekken met respectievelijk keukengerei, een serie siervazen, dierenfiguurtjes, speelgoedtreintjes, dito bootjes, auto'tjes en fietsjes, schoolgerei, maskers, asbakken, zakdoeken, kandelaars, siertegeltjes ('Morgen gaan we sparen'), poppetjes, toeristische souvenirs (inclusief de onvermijdelijke *snow globes*), enzovoort. Je kwam terecht in de oneindige diversiteit van menselijke bedenkzels – kleine, kleurrijke, functionele of louter decoratieve voorwerpen, uit verschillende tijdperken en verschillende werelddelen. Voorwerpen uit hout, steen, metaal, plastic, koper, brons, keramiek, porselein; rond, recht, abstract, figuratief, speels en statig, kitsch en antiek. Ik heb na lang nadenken een antiek hangslotje gekozen, met een lettercode. Met de vijf verticale rijen van twaalf letters moet je tot de juiste horizontale combinatie zien te komen. Ik vond het een mooi symbool – het bevrijdende woord. Jaap zocht het bijhorende steekkaartje op. Ieder voorwerp had namelijk een nummer, en bij ieder voorwerp hoorde een verhaal. Het antieke hangslotje ('C40/10') bleek een cadeau te zijn van een overleden broer. Dat vond ik genant. Maar, 'dat was de afspraak, je moet het echt meenemen.' De code is LOUIS.

⁹ Jaap Kruithof, in een gesprek n.a.v. interview voor *Het Vrije Woord*, 24 april 2007.